

<https://doi.org/10.31470/2706-7904-2021-16-128-134>

МІСЦЕ ТА РОЛЬ САМОРЕГУЛЯЦІЇ В МІЖСОБИСТІСНІЙ МОВЛЕННЄВІЙ КОМУНІКАЦІЇ ПІДЛІТКІВ

The Place and Role of Self-Regulation in Interpersonal Speech Communication of Adolescents

Tetiana Kyrychenko

Ph.D. in Psychology, Associate Professor
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav (Ukraine)

glushenko13@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-6845-0628>

Abstract

The article considers interpersonal speech communication of adolescents as a semantic interaction of its subjects, which involves the presence of such speech abilities as speaking and listening, the functional communicative unit of which is the statement (message) that is inextricably linked with the lexical-semantic and grammatical meanings. The system-forming factor of the organization of interpersonal speech communication of adolescents is self-regulation as a purposeful process of their mental activity self-organization; the specificity of communicative situations determines the variability of the person's self-regulation during the period of growing-up; the main factor in providing the constructive interpersonal speech communication of the growing personality is the updated need for success.

Key words: *adolescent period, speech activity, interpersonal speech communication, self-regulation, reflection, motivation for success, communicative self-control.*

Вступ *Introduction*

Саморегуляція виступає провідним і визначальним психічним процесом будь-якого виду життєдіяльності особистості. Відтак, цілком закономірно, що вказаний феномен посідає значуще місце у міждисциплінарному вимірі наукових досліджень. Інтерес до питання саморегуляції зріс за останні роки. Про це свідчить той факт, що до поняття саморегуляції звертаються у дослідженнях представники різних психологічних дисциплін та шкіл. Проблема саморегуляції є однією з найважливіших у сучасній психології. Адже, взаємодіючи з навколишнім світом, людина повсякчас опиняється в ситуації вибору різних способів реалізації своєї активності залежно від

поставленої мети, своїх індивідуальних особливостей, умов дійсності, а також особливостей людей, які взаємодіють з нею. У складних (стресових) ситуаціях зняти невизначеність можна лише за допомогою саморегуляції, коли людина самостійно досліджує ситуацію, програмує свою активність, контролює перебіг діяльності та коригує, якщо є потреба, отримані результати. Особливо складною саморегуляція поведінки виявляється у період дорослішання. Саме підлітки вирізняються неадекватними психогенними реакціями, дезадаптивними вчинками, нескоординованими формами поведінки, що визначає необхідність вивчення феномену саморегулювання в перехідному віці.

Методи та методики дослідження *Methods and Techniques of the Research*

Методами дослідження, що використано в процесі написання статті, є аналіз наукової літератури, узагальнення результатів аналізу наукових положень, синтез, співставлення і порівняння визначених підходів за їх істотними ознаками.

Результати *Results*

Саморегуляція виступає специфічною формою взаємодії людини з оточенням. Вона виступає як цілеспрямований процес довільного регулювання людиною своєї діяльності. Спираючись на теоретичний аналіз, означеного в статті предмету дослідження, а також попередні наукові розвідки, нами визначено, що саморегуляція поведінки виступає інтегративною властивістю особистості й об'єднує в собі мотиваційні, інтелектуальні, вольові, емоційні сфери людини як цілісності (Кириченко, 2017). Наразі вважаємо, що саморегуляція є структурним утворенням особистості, яке являє собою єдність цілеспрямованих дій, які проявляються у прийнятті довільних рішень, доборі, оцінці засобів реалізації задуманого, самоаналізі вчинків, визначенні позицій щодо подій, ситуацій та ціннісному ставленні індивіда до самого себе.

Зазначаємо, що саморегуляція особистості підлітка є засобом задоволення потреб, які виявляються в прагненні досягти успіху, одержати схвалення значущих людей, самоствердити власне «Я», визначити своє місце серед інших людей. Важливу роль у розвитку саморегуляції поведінки підлітків відіграють вольові якості. Воля в системі саморегуляції виступає як основний елемент всіх механізмів саморегуляції поведінки підлітків, яким опосередковується свідомість, що дає змогу приймати

рішення і приводити їх до здійснення. Адже мало усвідомити і вибрати ту чи іншу мету, її ще треба й реалізувати. А для цього необхідно володіти певною внутрішньою активністю, прагненням до досягнення вибраної мети.

У процесі саморегуляції виявляються внутрішні резерви підростаючої особистості, які дають їй відносну свободу від обставин, забезпечують у найважчих ситуаціях можливість активізувати самоконтроль, самодисципліну і координацію мовленнєвої комунікації.

Вагомими для нашого дослідження розглядаємо міркування С.Л. Рубінштейна (Рубинштейн, 2003) щодо активності суб'єкта у регуляції ним власної поведінки, а саме, саморегулювання – як єдність внутрішніх та зовнішніх особливостей психіки індивіда, спрямованих на досягнення конкретно визначеної мети. Відповідно регулятивні процеси виявляються у характері та здібностях особистості, а відтак, діють практично на всіх рівнях її активності та забезпечують успішність діяльності.

Особистість, згідно поглядів вітчизняних вчених є умовою діяльності та її продуктом. Насамперед, вона, соціально детермінована, – дії людини об'єктивно завжди реалізують певну сукупність ставлень до предметного світу, до навколишніх людей, до самої себе; особистість характеризують ієрархічні відношення діяльностей, які утворюють ядро особистості.

Здебільшого учені розглядали феномен саморегуляції неподільно із інтеріоризацією зовнішнього соціального контролю, його переведенням у внутрішньо-психічний план, самоконтроль і саморегуляцію особистості. Так, Л.С. Виготський (Выготский, 1983), дотично до культурно-історичної концепції, стверджував, що кожна людина є «Я-контролером» і «Я-виконавцем» водночас. В інтеріоризації зовнішнього контролю відбувається перетворення і формування внутрішнього контролю, тобто самоконтролю, саморегуляції.

У сучасній психолінгвістиці поняття мовленнєвої комунікації трактується в контексті теорії діяльності О.М. Леонтьєва (Леонтьев, 1983), яка є індивідуальним процесом кодування та декодування інформації у тій чи іншій мовній формі. Серед видів мовленнєвої діяльності – говоріння (усне мовлення); аудіювання (сприймання і розуміння мовлення), читання (декодування), письмо (кодування).

Мовленнєва діяльність може розглядатись як самостійний вид людської діяльності, що аргументується, по-перше, наявністю власної, властивої саме цій діяльності потреби, тобто джерелом мовленнєвої діяльності у всіх її видах є комунікативно-пізнавальна потреба, адже мовленнєва діяльність є власне активністю, яка проявляється у використанні людиною мови з метою спілкування, засвоєння суспільного досвіду і формування своїх думок; і, по-друге, як і будь-яка діяльність, вона в кожному із своїх видів має професійне втілення.

Будь-яка діяльність людини і її мовленнєва діяльність, зокрема, визначається трьома рівнями своєї структури. До неї входять: мотиваційно-спонукальний (взаємодія потреб, мотивів і мети мовленнєвої дії як майбутнього її результату), орієнтовно-дослідницький (дослідження умов діяльності, виділення предмету, залучення засобів, знарядь діяльності); виконавчий рівні (Леонтьєв, 1983).

Проблема міжособистісної мовленнєвої комунікації, попри багаторічну історію вивчення, актуальність і значущість опосередковано розглядалася саме в підлітковому віці.

Невід'ємною складовою соціального профілю людини, зорієнтованої на міжособистісну комунікативну смислову взаємодію, є саморегуляція. Згідно концепції О.О. Конопкіна (Конопкін, 1980), саморегуляція має пряме відношення до різних проявів самоактивності й входить в структуру складних процесів та систем. Вона виступає як цілеспрямований процес довільного регулювання людиною своєї діяльності. Психічна саморегуляція здійснюється в єдності її енергетичних, динамічних і змістовно-смислових аспектів. Структура саморегуляції включає дії суб'єкта в усіх її складових: мета, прийнята суб'єктом; модель значущих умов, створена суб'єктом; розроблена програма власне виконавських дій; відбір системи критеріїв успішності діяльності; збір і аналіз інформації про досягнуті результати; оцінка результатів; відбір критеріїв успіху, їх корекція; прийняття рішення. До практичних засобів реалізації саморегуляції належать чуттєві образи, уявлення, поняття (там само).

О.К. Осницький (2007) зауважує, що саморегуляція входить в структуру самосвідомості і проявляється як система психічного самовпливу з метою свідомого керування особистістю своїми психічними станами відповідно до вимог ситуації та доцільності (там само).

В.І. Моросанова визначає зміст саморегуляції як метапроцеси, які забезпечують самоорганізацію психічної активності людини як суб'єкта дій (Моросанова, 2011: 133). Отже, аналіз наукового доробку вчених переконує, що системне уявлення про мовленнєву комунікацію й, зокрема, міжособистісну мовленнєву комунікацію підлітків, може бути сформоване через з'ясування чинників її успішного (ефективного) протікання в мовленнєвій смисловій взаємодії її суб'єктів.

Передбачаємо, що саморегуляція виступає чинником ефективної мовленнєвої комунікації у підлітковому віці.

Мовленнєва комунікація, як важливий вид діяльності людини, відображає особливості нервової системи, співвідношення сигнальних систем, потреби, мотиви, саморегуляцію та інші індивідуально-психологічні властивості мовної особистості, виражені в мовленні (Фомина, 2016). Отже, згідно з цим підходом виникає

необхідність цілісного дослідження проявів і рис особистості в мовленнєво-комунікативній діяльності, що дозволяє розглядати вираженість у міжособистісній мовленнєвій взаємодії підлітків не тільки власне мовленнєвих, але й мотиваційних, регулятивних, комунікативних характеристик.

Процес узагальнення теоретичних підходів та результатів безпосередніх емпіричних досліджень дав нам змогу обґрунтувати такі першопричини розвитку саморегуляції особистості підлітка в міжособистісній мовленнєвій комунікації, які є засобом задоволення потреб, що виявляються в прагненні досягти успіху, одержати схвалення значущих людей, самоствердити власне «Я», визначити своє місце серед інших людей. Це означає, що для багатьох сучасних підлітків суттєвими є: (а) актуалізація потреби досягнення успіху; (б) осмислення проблем, пов'язаних з міжособистісними комунікативними контактами в групі ровесників (клас, вулиця); (в) визначення рольової позиції, престижу й статусу серед однолітків.

Крім того, підлітки часто проявляють у процесі міжособистісної мовленнєвої комунікації конфліктність, негативізм, несприйняття поглядів і переконань дорослих (батьків, учителів), що призводить до напруженості, вербальної агресивності. Із-за недостатнього рівня розвитку саморегуляції підлітки не завжди здатні контролювати мовлення, вибирати доцільні комунікативні засоби, дбати про культуру взаєморозуміння, передбачати наслідки власних дій у комунікативному процесі тощо. Очевидно, що міжособистісна мовленнєва комунікація може бути успішною або неуспішною. В.В. Красних (Красных, 2001) зазначає, що успішна комунікація – це адекватна комунікація, при якій досягається більш-менш повне, але обов'язково достатнє, з точки зору комунікантів, взаєморозуміння. У разі неуспішної комунікації можливі як комунікативний збій (недостатньо адекватна комунікація, недостатнє взаємоузгодження дій учасників комунікації), так і комунікативний провал (неадекватна комунікація, повне нерозуміння комунікантами один одного), що веде часто до взаємопоборювання. Серед факторів, що обумовлюють адекватну комунікацію, тобто успішне її протікання, головним є певна спільність знань комунікантів (там само).

У цьому контексті не виникає сумнівів щодо необхідності розвитку суб'єктом комунікації рефлексії, що дозволяє людині свідомо саморегулювати мовленнєвий комунікативний процес і, таким чином, здійснювати на партнера конструктивний мовленнєвий вплив. Адже високий рівень розвитку саморегуляції забезпечує процес самоорганізації особистості, сприяє саморозвитку, взаємодії людей під час мовленнєвого спілкування, формуванню комунікативних умінь, вирішенню внутрішніх особистісних проблем і конфліктів. Так, зокрема, О.О. Леонтьєв у книзі «Основи психолінгвістики» (Леонтьев, 2005) зазначав, що мовленнєві здібності

співвідносяться з цілісною особистістю людини, а сам процес мовленнєвої комунікації він розглядав не як передачу інформації від одного індивіда до іншого, а як «процес внутрішньої саморегуляції соціуму (суспільства, соціальної групи)» (там само: 13).

Вважаємо, що за допомогою саме цих проявів особистість прагне досягти успішної комунікації. Інакше кажучи, міжособистісна мовленнєва комунікація підлітків переважно свідомо чи підсвідомо націлена на позитивну взаємодію, на досягнення успіху, або ж на уникнення невдач.

Таким чином, міжособистісну мовленнєву комунікацію розуміємо як необхідну взаємодію двох або більшої кількості її суб'єктів, що визначається не тільки як передача інформації й не зводиться до поняття спілкування; це є спеціалізоване використання мовлення для психосоціальної взаємодії, яке передбачає наявність таких комплексних одиниць як говоріння й аудіювання, а їх функціональною комунікативною величиною є висловлювання (повідомлення), що нерозривно пов'язані з лексико-семантичними значеннями слова як при породженні, так і сприйманні та розумінні його.

Висновки *Conclusions*

Здійснений аналіз наукових підходів дозволяє констатувати, що згідно із системним підходом, саморегуляція включає психомоторну, когнітивну, комунікативну сфери життя людини, виявляється в перебігу цілісної поведінки і діяльності, а також у взаєминах між людьми. Процес саморегуляції зумовлюється як природними (типологічними) особливостями, зокрема емоційністю, так і особистісними властивостями (характером, спрямованістю, інтересами, ідеалами, цінностями).

Саморегуляція формується і розвивається лише в спілкуванні, що забезпечує різні форми активності й розвитку особистості на її різних вікових етапах.

Міжособистісна мовленнєва комунікація підростаючої особистості розглядається як смислова взаємодія її суб'єктів, що передбачає наявність таких мовленнєвих конструктів як говоріння та аудіювання, функціональною комунікативною одиницею яких є висловлювання, що нерозривно пов'язані з лексико-семантичними значеннями слова як при породженні, так і сприйманні та розумінні їх. Вагомим чинником успішної (ефективної) мовленнєвої комунікації підлітків є високий рівень розвитку в них саморегуляції, що сприяє саморозвитку підростаючої особистості, конструктивній мовленнєвій взаємодії, формуванню комунікативних умінь, вирішенню внутрішніх особистісних проблем і конфліктів тощо.

Отже, в процесі саморегуляції виявляються внутрішні резерви підростаючої особистості, які дають їй відносну свободу від обставин, забезпечують у найважчих ситуаціях можливість активізувати самоконтроль, самодисципліну і координацію мовленнєвої комунікації.

Література *References*

- Белянин, В. П. (2003). *Психолінгвістика*. Москва: Флінта.
- Выготский, Л.С. (1983). *Собрание сочинений* (В 6-ти т.). А.М. Матюшкин (Ред.). (Т. 3: Проблемы развития психики). Москва: Прогресс.
- Кириченко, Т. (2017). Психологічний зміст саморегуляції. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки*, 3(1), 82–88.
- Конопкин, О.А. (1980). *Психологические механизмы регуляции деятельности*. Москва: Наука.
- Красных, В.В. (2001). *Основы психолінгвістики и теории коммуникации: курс лекций*. Москва: ИТДГК «Гнозис».
- Леонтьев, А.Н. (1983). *Избранные психологические произведения*. (В 2-х т.). (Т.2). В.В. Давыдов, В.П. Зинченко и др. (Ред.). Москва: Педагогика.
- Леонтьев, А. А. (2005). *Основы психолінгвістики*. Москва: Смысл; Издательский центр «Академия».
- Моросанова, В. (2011). Развитие теории осознанной саморегуляции: дифференциальный поход. *Вопросы психологии*, 3, 132–144.
- Осницкий, А.К. (2007). Роль осознанной саморегуляции в учебной деятельности подростков, обучающихся в классах КРО. *Вопросы психологии*, 3, 42–51.
- Рубинштейн, С.Л. (2003). *Бытие и сознание*. Москва: Питер.
- Фомина Н., & Орлов В. (2017). Речевая диагностика особенностей направленности личности подростков. *Psycholinguistics*, 22(1), 208–225.